

JEDNORODITELJSKE PORODICE I MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA²⁵⁰

Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović²⁵¹
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Doc. dr Milica Kovačević
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: Promene koje se dešavaju u savremenom društvu nisu zaobišle ni porodicu, kao primarnu društvenu grupu. Prema statističkim podacima, tradicionalna porodica u nekim delovima sveta praktično iščezava i ustupa mesto drugim oblicima porodične strukture. Od poslednje četvrtine XX veka primetan je porast učešća jednoroditeljskih porodica, kao i povećanje interesovanja istraživača za ispitivanje problematike ove pojave. Jedno od važnih pitanja je povezanost ovakvog oblika strukture porodice sa maloletničkom delinkvencijom, što čini i predmet ovog rada. Cilj rada je ukazivanje na značaj ispitivanja porodičnih faktora rizika delinkvencije, sa posebnim osvrtom na specifičnosti jednoroditeljskih porodica.

Ključne reči: struktura porodice, jednoroditeljska porodica, maloletnička delinkvencija

UVOD

Porodica je primarna društvena zajednica sa osnovnim obeležjima: To je zajednica muškarca i žene, zasnovana je radi stvaranja i negovanja potomstva, individualnog razvoja, podrške članovima porodice i obezbeđivanja njihove društvene i ekonomske sigurnosti. Prema jednoj definiciji, porodica je „najstariji oblik socijalne zajednice, zasnovan na bio-seksualnim, reproduktivnim, ekonomskim i socio-zaštitnim funkcijama“ (Bošković, 2007, prema Bošković, 2010).

Porodica ima primarni značaj u oblikovanju ponašanja, pogleda na svet i izgradnje sistema vrednosti kod deteta. Osnovne moralne postulate društva dete usvaja upravo u okviru porodice. U okviru porodice započinje i proces socijalizacije koji se odvija putem vaspitavanja, obrazovanja, obučavanja i prosvetavanja (Mirić, 2014). Kroz interakciju sa članovima porodice i posmatranjem odnosa među njima, dete formira stavove i usvaja obrasce ponašanja. Porodica sa svojim funkcijama ima pozitivnu ulogu u formiranju ličnosti svojih mladih članova (Miladinović, Konstantinović, Đurđić, 1989).

Ukoliko je funkcija porodice narušena, efekat na dete može biti negativan i ona može proizvoditi devijantnost. Prema nekim autorima, devijantnost, odnosno devijantno ponašanje je „simptom poremećenih porodičnih odnosa i neadekvatnog roditeljstva“ (Jugović, 2011: 399). Karakteristike porodice koje su prepoznate kao najvažniji faktori rizika za nastanak devijacija mladih su: „istorija problema u ponašanju roditelja; mentalna oboljenja u porodici; način rešavanja problema u porodici; porodični konflikti; odobravanje problematičnog ponašanja i/ili uključenost u problematično ponašanje

²⁵⁰ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, a kojim rukovodi prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

²⁵¹ vp.danica@gmail.com

roditelja; zlostavljanje dece; stresni životni događaji; poremećaji u komunikaciji među članovima porodice; slaba emocionalna povezanost dece i roditelja, itd“ (Jugović, 2011: 399).

Delinkvencija, odnosno prestupništvo maloletnika se može odrediti sa užeg pravnog stanovišta kao vršenje protivpravnih dela (Ignjatović, 2007), ili pak samo kao vršenje krivičnih dela (Nikolić-Ristanović, 2014). Prema širem određenju ovim pojmom se obuhvata „svako ponašanje pojedinaca ili grupa mladih koje je protivdruštveno, odnosno društveno neprihvatljivo, tj. kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje, kada je društveno vidljivo, izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u nameri da se zaštite društvena dobra i vrednosti, a i sami akteri takvog ponašanja“ (Jašović, 1991: 61).

Mnogi istraživači, kod nas i u svetu, bavili su se ispitivanjem uticaja porodičnih faktora na nastanak delinkvencije mladih, imajući u vidu da porodica predstavlja psihosocijalni milje koji prelama društvene vrednosti (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić, 2018). Struktura porodice je jedan od faktora rizika na koji se ukazuje u velikom broju izvora iz oblasti kriminologije, sociologije, socijalne patologije. Brojne studije pokazuju da se u zavisnosti od strukture porodice razlikuju i stepeni rizika delinkvencije. Najšira tipologija prema strukturi je podela na potpunu, nepotpunu i proširenu porodicu. U zavisnosti od broja članova, načina funkcionisanja i odnosa među članovima porodice, razlikujemo nuklearnu porodicu (koju čine roditelji i bar jedno dete), proširenu (koja pored roditelja i dece sadrži bar jednog člana u ulozi babe/dede), jednoroditeljsku nuklearnu (jedan roditelj i bar jedno dete), jednoroditeljsku proširenu (jedan roditelj, bar jedno dete i bar jedan član u ulozi babe/dede), kohabitaciju (vanbračna zajednica), demokratsku (u kojoj se odluke donose usaglašavanjem mišljenja svih članova), autoritarnu porodicu (u kojoj odlučuje jedan član porodice).

Nepotpuna, odnosno jednoroditeljska porodica se u najvećem broju ranijih i novih studija izdvaja kao faktor rizika delinkvencije maloletnika. Takva porodica je označena kao deficijentna, degradirana, disfunkcionalna, porodica u kojoj nema harmoničnih odnosa, te stoga ne može da odgovori svim svojim zadacima. Postavlja se pitanje da li je struktura porodice odlučujući faktor ili postoje i drugi činioci koji imaju posredan uticaj na povećanje rizika delinkvencije. Pojedini autori naglašavaju da pojam nepotpune porodice nije jasno određen i da se u istraživanjima ne vodi računa o porodičnim odnosima koji su prethodili nastanku takve porodice. Naime, nepotpuna porodica nastala nakon smrti jednog roditelja može da ima mnogo bolju porodičnu atmosferu nego nepotpuna porodica nakon razvoda (Miladinović i sar, 1989).

JEDNORODITELJSKE PORODICE

Jednoroditeljsku porodicu čini jedan roditelj sa detetom (decom) i u strukturnom smislu takva porodica predstavlja jedan oblik nepotpune porodice. To su porodice u kojima je jedan roditelj preminuo, razveden, nestao, napustio porodicu, ili se nikad nije ni angažovao u životu deteta, zatim porodice u kojima je jednom roditelju oduzeto starateljstvo ili poslovna sposobnost, koji su na izdržavanju kazne ili dužem lečenju (Fišer i sar., 2006, prema Novakov, 2012). Neki autori navode da nepotpune porodice nastaju ili sopstvenom voljom ili nametnutom situacijom i okolnostima.

Promene koje se dešavaju u savremenom društvu nisu zaobišle ni porodicu, kao primarnu društvenu grupu. Prema statističkim podacima, tradicionalna porodica u nekim delovima sveta praktično iščezava i ustupa mesto drugim oblicima porodične strukture. Od poslednje četvrtine XX veka primetan je porast učešća jednoroditeljskih porodica. Najveći uticaj na povećanje procenta učešća ovih porodica ima broj razvoda i rađanja od strane nevenčanih majki. Stopa jednoroditeljskih porodica je najveća u razvijenim zemljama zapada. Procenjuje se da će između 43% i 46% brakova u SAD u periodu od 2000-ih biti razvedeno. Podaci o broju dece koja žive u jednoroditeljskim porodicama govore da je najveći procenat u SAD (23%), Ujedinjenom kraljevstvu (21%), Rusiji (18%), Danskoj (17%) i Francuskoj (16%) (Kramer, 2019). Prema podacima iz 2011. u Srbiji je učešće porodica majki sa detetom iznosilo 13,7%, a očeva sa detetom 3,6%. U različitim delovima sveta jednoroditeljske porodice se posmatraju u okviru različitih diskursa. Prema jednom, porodice „samih majki“ se označavaju kao društvena pretnja, prema drugom kao

društveni problem, prema trećem kao životni stil, a prema četvrtom kao bekstvo od patrijarhata (Tomanović, 2014).

Društveni položaj jednoroditeljskih porodica u Srbiji karakterišu „lošija pozicija na tržištu rada, prosečno niži prihodi po članu domaćinstva od dvoroditeljskih porodica, lošija ukupna materijalna situacija, viši stepen zavisnosti od formalnih i neformalnih mreža podrške... izraženije finansijske potrebe... i značajnije trošenje resursa za dobrobit dece“ (Stanojević, 2014: 82). U odnosu na sve tipove jednoroditeljskih porodica, društveni položaj porodica nevenčanih majki je takav da ih svrstava u kategoriju koja je pod znatnim rizicima (Stanojević, 2014). Najizraženiji problem jednoroditeljskih porodica je materijalna deprivacija, koja se odnosi na nedostatak finansijskih sredstava i stambene prilike (Tomanović, 2014).

Jedno od istraživanja funkcionalnosti jednoroditeljskih porodica u Srbiji ukazuje da ispitanici koji žive u partnerskom domaćinstvu, nuklearnoj ili proširenoj porodici doživljavaju odnose među članovima porodice kohezivnijim u odnosu na ispitanike koji žive u jednoroditeljskoj porodici. Ovaj nalaz se objašnjava time što je za doživljaj emocionalne povezanosti i bliskosti neophodan partnerski odnos i podrška partnera (Todorović, Simić, 2012). Sociološka studija o jednoroditeljskim porodicama u Srbiji (Tomanović i sar., 2014) je pokazala da se kohezivnost ovih porodica procentualno nalazi u funkcionalnim nivoima. Međutim, poređenje između tipova porodica je pokazalo da se dvoroditeljske značajno razlikuju od porodica razvedenih i nevenčanih roditelja. Dok se dvoroditeljske porodice približavaju jednom ekstremnom polu kohezivnosti (umreženost), druga dva tipa porodice su na drugom ekstremu (dezangažovani tip emotivne vezanosti) (Ljubičić, 2014).

ISTRAŽIVANJA POVEZANOSTI STRUKTURE PORODICE I DELINKVENCije

Povezanost strukture porodice i maloletničke delinkvencije je dokumentovana u brojnim studijama. Mnogi autori ukazuju da promene porodične strukture, posebno razvod braka, predstavljaju značajan faktor rizika kriminaliteta odraslih, naročito kriminaliteta povratnika (Bošković, 2010). Prema ovim autorima, u etiološke faktore kriminaliteta se ubrajaju „nepotpune porodice u kojima porodično ognjište nije razdvojeno, ali je socijalna adaptacija deteta ugrožena, kao i razdvojena porodica, gde se ubrajaju sve vrste rastave, smrti i drugi oblici nestanka jednog od roditelja“ (Bošković, 2010: 122). Jedno novije istraživanje obavljeno u SAD pokazalo je slabu povezanost promene porodične strukture i delinkvencije, dugoročno posmatrano (Boccio, Beaver, 2019). Druga istraživanja ukazuju na povezanost razvoda roditelja sa delinkvencijom. Prema nekim podacima, 35% dece u SAD živi u netradicionalnim porodicama, sa jednim roditeljem ili nebiološkim roditeljem. Tako veliki broj dece koja odrastaju u uslovima rasturenih brakova, uz podatak o povezanosti delinkvencije i razvoda roditelja, ukazuje na moguću porast maloletničke delinkvencije u populaciji (Boccio, Beaver, 2019).

Od novijih istraživanja u našoj zemlji treba svakako izdvojiti Međunarodnu anketu samoprijavlivanjem delinkvencije, realizovanu tokom 2013. i 2014. korišćenjem metodologije razvijene na međunarodnom nivou. Ovo je prvo istraživanje ovakvog tipa rađeno u Srbiji na reprezentativnom uzorku učenika osnovnih i srednjih škola u Beogradu i Novom Sadu. Ispitivanje povezanosti delinkvencije posmatrane u užem i širem smislu nije pokazalo statistički značajne razlike u odnosu na strukturu porodica ispitanika. Kada je reč o pojedinačnim oblicima delinkventnih ponašanja, statistička značajnost na nivou ($p < 0,010$) utvrđena je za varijable: provala u zgradu kako bi se nešto ukralo; krađa iz automobila; učestvovanje u grupnoj tuči na javnom mestu; nanošenje povrede drugome u tuči; trgovina drogom ili pomoć nekome da proda drogu; ilegalno skidanje sadržaja sa interneta. Statistički značajna povezanost na nivou ($p < 0,050$) ustanovljena za sledeće oblike delinkvencije: pisanje grafitu; krađa bicikla i nošenje oružja (Vasiljević-Prodanović, 2016).

Jedno istraživanje obavljeno u Kazneno-popravnog zavodu za maloletnike u Valjevu na uzorku od 270 maloletnika ukazuje da je jedan od glavnih faktora delinkventnog ponašanja dezintegrisana porodica (Krstić, 2014). Ovakvu porodicu karakteriše nedostatak zajedništva, uzajmne podrške i solidarnosti, nemogućnost ispunjenja porodičnih ciljeva i poremećaj porodičnih uloga. Autor navodi određenje prema kome do dezintegracije porodice dolazi usled „smrti jednog supružnika, dužeg odsustva jednog supružnika

iz porodice, neverstva, neželjene ili vanbračne trudnoće, raznih oblika devijantnog ponašanja, duge nezaposlenosti člana porodice, iznenadnog osiromašenja, migracija ili izgnanstva“ (Golubović, 1981, prema Krstić, 2014).

Istraživanje sprovedeno na uzorku od 40 delinkvenata sa neurotskim poremećajem koji su veštačeni u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu pokazuje da je 27,5% ispitanika odrastalo uz samo jednog roditelja (20% samo uz majku, a 7% samo uz oca). Nedelinkventi na kontrolnom uzorku su u 60% slučajeva odrastali uz oba roditelja. Autorka zaključuje da je rizik za delinkventno ponašanje četverostruko manji kod ispitanika koji potiču iz potpunih i funkcionalnih porodica (Kecman, 2007).

Pojedini autori primećuju da nepotpuna porodica „nije sama po sebi odlučujući faktor kriminaliteta, iako nedostatak jednog roditelja doprinosi emocionalnoj nesigurnosti, onemogućava pozitivnu identifikaciju sa roditeljima... i dovodi do osećaja odbačenosti i usamljenosti, što su podobni činioci za kriminogenu aktivnost“ (Mirić, 2014: 199). U tom smislu se može posmatrati i kritika sadržaja udžbeničke građe o etiologiji kriminaliteta, objavljene na prostorima bivših republika SFRJ (Ljubičić, 2012). Autorka u svojoj analizi pokazuje da se ideje o uticaju porodice na kriminalitet, nastale 1960-ih godina, nekritički prenose putem udžbenika iako su danas porodične forme u znatnoj meri promenjene u odnosu na tadašnje okolnosti.

Istraživanje Miladinovića i saradnika (1989) na uzorku delinkventnih maloletnica je pokazalo da na poduzorku maloletnica prema kojima je vođen krivični postupak 29,9% potiče iz nepotpunih porodica, a 70,1% iz potpunih. Kada je reč o dva poduzorka maloletnica koje su bile na izvršenju vaspitne mere upućivanja u VP dom, procenat onih koje žive u nepotpunim porodicama je znatno veći (55,4%, odnosno 63,6% respektivno).

Nalazi jednog istraživanja u SAD su pokazali da je stopa hapšenja maloletnika koji žive u porodicama bez oca relativno veća u odnosu na porodice sa oba roditelja. Pritom, u porodicama u kojima je majka ponovo stupila u brak sa drugim partnerom, maloletnici su imali tri puta veću stopu hapšenja u odnosu na porodice sa oba roditelja i znatno veću stopu u odnosu na porodice sa jednim roditeljem (Harper, McLanahan, 2004).

ZAKLJUČAK

Jednoroditeljske porodice predstavljaju formu porodične strukture koja ostvaruje sve veće učešće u ukupnom broju porodičnih domaćinstava. Položaj jednoroditeljskih porodica u Srbiji u velikoj meri zavisi od institucionalnog okvira podrške. Podaci ukazuju da su te porodice u znatno lošijem položaju u odnosu na porodice sa oba roditelja zbog lošije stambene i materijalne situacije, nižih prihoda po članu domaćinstva, lošijoj poziciji na tržištu rada, izraženijim finansijskim potrebama, težem usklađivanju radnih i porodičnih obaveza itd. Svi navedeni faktori povećavaju rizike kojima je jednoroditeljska porodica izložena, uključujući i rizik delinkvencije. Ukoliko je roditelj primoran da radi više poslova kako bi ostvario prihod neophodan za opstanak porodice, svakako će imati manje vremena da se posveti roditeljskim zadacima i brizi za razvoj svog deteta. Imajući u vidu podatke o tendenciji porasta udela jednoroditeljskih porodica u pojedinim zemljama u svetu tokom poslednjih nekoliko decenija, zadatak pred istraživačima je da prodube ispitivanja u oblasti etiologije maloletničke delinkvencije. U tom smislu, takođe je važno ustanoviti koji zaštitni faktori mogu doprineti smanjenju rizika delinkvencije u jednoroditeljskim porodicama.

LITERATURA

- Boccio, C., Beaver, K. (2019). The influence of family structure on delinquent behavior. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(1), 88-106.
- Bošković, M. (2010). Porodični faktori kriminaliteta i porodično nasilje. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3/2010, 117-140.
- Harper, C., McLanahan, S. (2004). Father absence and youth incarceration. *Journal of Research on Adolescence*, 14(3), 369-397.
- Jašović, Ž. (1991). *Kriminologija maloletničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Jugović, A. (2011). Socio-kulturni kontekst kriminaliteta maloletnika u Srbiji. *Teme*, 35(2), 385-402.
- Kecman, B. (2007). Psihosocijalna porodična patologija i delinkventnost. *Engrami*, 29(1-2), 29-38.
- Kramer, S. (2019). U.S. has world's highest rate of children living in single-parent households. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/12/12/u-s-children-more-likely-than-children-in-other-countries-to-live-with-just-one-parent/> pristup stranici: 18.04.2020.
- Krstić, O. (2008). Značaj istraživanja promena u strukturi porodice i njihov uticaj na ponašanje maloletnika. U: Lj. Mitrović (ur.) *Tematski naučni skup Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja* (49-60), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Krstić, Ž. (2014). Činitelji delinkventnog ponašanja. *Evropski časopis za bioetiku*, 5/2(10), 323-348.
- Ljubičić, M. (2012). Porodica i delinkvencija: Analiza udžbeničke građe o uticaju porodice na maloljetničko prestupništvo. *Sociološki pregled*, 46(3), 417-440.
- Ljubičić, M. (2014). Funkcionalnost jednoroditeljskih porodica. U: S. Tomanović, M. Ljubičić, D. Stanojević (ur.) *Jednoroditeljske porodice u Srbiji - sociološka studija* (155-174), Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- Miladinović, V., Konstantinović, S., Đurđić, V. (1989). Porodica kao faktor delinkvencije maloletnica. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 29, 49-65.
- Mirić, F. (2014). *Savremena shvatanja fenomenologije i etiologije maloletničke delinkvencije*, *Doktorska disertacija*. Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet.
- Nikolić-Ristanović, V. (2014). Određenje pojma i njegove konsekvence: kriminalitet maloletnika ili maloletnička delinkvencija?. U: V. Nikolić-Ristanović, Lj. Stevković (ur.) *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji-trendovi i društveni odgovori* (7-12), Beograd: Prometej.
- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Beograd: Prometej.
- Novakov, M. (2012). Jednoroditeljske porodice. *Sociološki pregled*, 46(3), 387-399.
- Stanojević, D. (2014). Društveni položaj jednoroditeljskih porodica. U: S. Tomanović, M. Ljubičić, D. Stanojević (ur.) *Jednoroditeljske porodice u Srbiji - sociološka studija* (49-91), Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- Todorović, J., Simić, I. (2012). Dimenzije porodičnog funkcionisanja, subjektivno blagostanje i tip domaćinstva. *Psihologija i savremeno društvo, NISUN 2 naučni skup sa međunarodnim učešćem Nauka i savremeni univerzitet* (298-310), Niš: Filozofski fakultet.
- Tomanović, S. (2014). Od društvene pretnje do individualizacije: Jednoroditeljske porodice u savremenom društvu – konceptualno-analitički okvir istraživanja. U: S. Tomanović, M. Ljubičić, D. Stanojević (ur.) *Jednoroditeljske porodice u Srbiji - sociološka studija* (9-35), Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- Vasiljević-Prodanović, D. (2016). Porodica i delinkventno ponašanje mladih. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji. Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije* (77-150), Beograd: IGP Prometej.

SINGLE-PARENT FAMILIES AND JUVENILE DELINQUENCY

***Danica Vasiljević-Prodanović, Assoc. Prof.
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation***

***Milica Kovačević, Asst. Prof.
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation***

Abstract: *The changes that are happening in modern society have not evaded the family, as primary social group. According to statistics, the traditional family in some parts of the world is practically disappearing and giving way to other forms of family structure. Since the last quarter of the 20th century, there has been a noticeable increase in the participation of single-parent families, as well as an increase in the interest of researchers in examining the problems of this phenomenon. One of the important issues is the connection between this form of family structure and juvenile delinquency, which is the subject of this paper. The aim of this paper is to point out the importance of examining family risk factors for delinquency, with special reference to the specifics of single-parent families.*

Keywords: *family structure, single-parent family, juvenile delinquency*